

מורי ההוראה

מו"ר הגאון רבי שמואל זעפרני זצ"ל
ראש ישיבת המאירי ויד ימינו של מרן

גרם כיבוי ביו"ט

- א. טעם האיסור להסתפק מהשמן שבנר
- ב. גרם כיבוי וקירוב כיבוי
- ג. שיטת הרמב"ם
- ד. הסתירה ברמב"ם-תוספת ביאור לשיטתו

א. טעם האיסור להסתפק מהשמן שבנר

על הפסוק "ויום השביעי שבת לה' אלקיך לא תעשה כל מלאכה" (שמות כ, י), דרשו חז"ל שעשיית מלאכה בידי אדם ממש – אסורה מן התורה; אולם מלאכה שנעשית מאליה והאדם רק גרם שתיעשה – מותרת מן התורה.

המשנה מביאה מחלוקת בין תנא קמא לר' יוסי: "רבי שמעון בן ננס אומר פורסין עור של גדי על גבי שידה תיבה ומגדל שאחז בהן את האור, מפני שהוא מחרך. ועושין מחיצה בכל הכלים, בין מלאין בין ריקנים, בשביל שלא תעבור הדליקה. רבי יוסי אוסר בכלי חרס חדשים מלאין מים, לפי שאין יכולין לקבל את האור, והן מתבקעין ומכבין את הדליקה" (שבת קכ, ע"א). והגמרא שם מסבירה, שבין לת"ק ובין לר' יוסי גרם כיבוי מותר בשבת מהתורה, אלא שר' יוסי אוסר לשים כלי חרס חדשים מלאים מים, כיוון שהם אינם עמידים בפני האש, ומתבקעים ומכבים את הדליקה, ואם נתיר לו לכבות האש בגרמא יבוא לכבות בידיים. ומתוך שאדם בהול על ממונו יסבור שמותר לו לכבות דליקה בשבת במקום הפסד ממון. כלומר, רבי יוסי חושש שאם נתיר לו לכבות ע"י גרמא, יבוא לכבות בידיים, ואילו תנא קמא אינו חשש לזה¹.

ובמסכת ביצה שנינו: "עולא איקלע לבי רב יהודה, קם שמעיה זקף לה לשרגא. איתיביה רב יהודה לעולא, הנותן שמן בנר חייב משום מבעיר, והמסתפק ממנו חייב משום מכבה. אמר ליה,

1 ועיין שבת מז, ע"ב, שכל המחלוקת בין ר' יוסי ורבנן היא רק בשבת, אבל בערב שבת גם ר' יוסי מתיר להניח כלי חרס חדשים מלאים מים. ועיין שם תוספות ד"ה מפני, שכאשר האדם גורם למניעת התפשטות האש, ע"י שמרחיק חומרים דליקים מסביבתה, וממילא האש נכבית – מקרה כזה קיל יותר מאשר לגרום כיבוי ממש. ועיין מגן אברהם תקיד, סעיף קטן ה.

לאו אדעתא" (כב, ע"א). ומפרש רש"י שכוונת השמש הייתה "שיסתלק השמן לאחוריו ולא ימשך אחר הפתילה ותכבה"². וכתבו התוספות, שהחיוב משום מכבה למסתפק ממנו אינו משום שמקצר את משך זמן הבערה, כי זה גרם כיבוי, וגרם כיבוי ביו"ט-מותר, וגם בשבת אינו חייב; אלא הטעם הוא, לפי שבאותו זמן שממעט השמן מהנר הוא מחליש את כוח האור, והחלשת האור נחשבת ככיבוי, אבל קיצור זמן בערת האש מותרת ביו"ט, כי זה גרם כיבוי³. והסיקו שם התוספות, ש"מכאן יש להתיר קנידל"א של שעוה גדולה לחתוך למטה ממנה, כיון דבשעוה שחותך אותה אינו מכחיש מאור שלה כלל, אע"ג שהוא גורם לגרום כבוייה-שרי. ודוקא לחתוך אותה באור, אבל בסכין אסור אליבא דכ"ע, דאמר לקמן במתניתין (ביצה לב, ע"א), חותכה באור בפי שתי נרות"⁴.

הרא"ש הביא את דברי התוספות, והקשה עליהם מהמשנה האומרת, שאסור לנקב שפופרת של ביצה ולמלא אותה בערב שבת בשמן ולשימה מעל הנר כך שתהא מנטפת טיפה טיפה לתוך הנר (שבת כט, ע"ב). והטעם, כתב שם רש"י, שמא יסתפק מהשמן שבשפופרת המיוחד להדלקה ויתחייב משום מכבה-והרי במקרה זה הוא אינו מחליש כוח האש, שכן השמן אינו מחובר לנר, אלא תלוי מעליו, ובכל זאת אסור. ולכן פירש הרא"ש שהטעם שאסור להסתפק מהשמן שבנר הוא משום שמחיש את זמן כיבוי הנר, ובגרם כיבוי כזה אפי' רבנן מודים לר' יוסי שחייב, כיון שעושה מעשה בגוף גורמי הדליקה-בשמן או בפתילה; והממעט אחד מהם וממהר את הכיבוי-חייב⁵. לשיטתו יוצא, שאסור לקצר נר של שעוה בעודו דולק-כיוון שעושה מעשה בשעווה; שכל המחלוקת בין ר' יוסי לרבנן היא כאשר אינו עושה מעשה בדבר הדולק, אלא שהגורם הוא דבר חיצוני, כגון שמניח כלים מלאים מים, כך שכשתגיע האש, יתבקעו הכלים ותכבה האש.

2 רש"י, ביצה כב, ע"א ד"ה זקף לשרגא.

3 פסק מרן בשולחן ערוך, ש"אסור לקח פתילה מנר הדלוק אפילו לתנה בנר אחר, שהרי כשמוציאה מיד הוא מכבה אותה" (אורח חיים תקיד, ב). וכתב המשנה ברורה, "ר"ל שמתמעט אורה עכ"פ וחשיב כיבוי ומה מועיל שידליקנה אח"כ" (שם, סעיף קטן טז). ונראה שהדבר תלוי במחלוקת האחרונים בהבנת דברי התוספות, שה"פני הושע" כתב "דמאי שמכה אורו הוי כיבוי גמור", דהיינו שחייב על מה שמחליש כוח האור ע"י הקטנת השלהבת. וה"כתב סופר" כתב, שכל החיוב בהדלקת השלהבת הוא מפני הכיבוי של הנר בסוף, ובזה שהאור נחלש מיד אין מחייבים אותו, ולכן אם לקח שמן מהנר והחזיר אותו בזה תיקון מעשהו, כיוון שכל החיוב על הקטנת שלהבת הוא רק כשיכבה בסוף (אורח חיים סימן כה). וא"כ יוצא שה"משנה ברורה" מבין בדעת התוספות כ"פני הושע". והוא עצמו בסעיף קטן יד כתב: "...ואצ"ל שאסור להסתפק מן השמן שבנר בשעוה שהוא דולק דכיון שמסיר שמן מעט מהנר ע"ז כהה אורו קצת, והרי זה כמכבה".

4 תוספות, ביצה כב, ע"א ד"ה והמסתפק ממנו.

5 רא"ש, ביצה, פרק ב, סימן יז.

ב. גרם כיבוי וקירוב כיבוי

כתב הטור: "נר של שעוה שרוצה להדליקו ביום טוב וחס עליו שלא ישרף כולו, יכול ליתן סביביו דבר המונע מלישרף בעניין שיכבה כשיגיע שם דגרם כיבוי מותר"⁶. ודקדק ה"בית יוסף" שמהלשון "שרוצה להדליק", משמע שעדיין לא הדליק הנר, שאז מותר ליתן סביביו דבר המונע מלהישרף, אבל אם הנר היה דלוק אינו רשאי לעשות כן⁷. וכן משמע מדברי הרא"ש שהבאנו לעיל. וב"שולחן ערוך" הביא מרן את דברי הטור והוסיף "קודם שידליקנו" כתנאי ליתן סביביו דבר המונע מלהישרף. והרמ"א פסק שמותר לעשות כן גם לאחר ההדלקה⁸.

והקשה ה"מגן אברהם", הרי מטלית שאחז בה האור בשבת, מותר לתת בצידה השני משקים – דגרם כיבוי מותר – וכן פסק מרן⁹; ואם כן כיצד זה פסק מרן שאין לתת מסביב לנר דבר המונע אותו מלהישרף לאחר ההדלקה? ומכוח קושיה זו סובר ה"מגן אברהם", שגם לדעת הרא"ש והטור מותר לתת דבר המונע מהנר להידלק גם לאחר הדלקתו¹⁰. ומה שאסר הרא"ש הוא בגרם כיבוי הנוגע בגוף האש כגון לקחת שמן או לחתוך נר של שעווה הדולק וכדומה, שבזה ממעט באש, וזה נקרא גרם כיבוי בגוף הדבר, אולם כיבוי על ידי דבר חיצוני כמו לשים מים או חול סביב לנר – מותר. ולכן מותר להניח נר דולק בתוך חול כדי שיכבה.

אבל על פי גרסת הרא"ש קושיית ה"מגן אברהם" נופלת, שכן גרסתו בגמרא היא: "אמר רב יהודה טלית שאחז בה אור פושטה ומתכסה בה וכן ספר תורה פושטו וקורא בו, ואם כבה, כבה"¹¹. יוצא אפוא, שלדעת הרא"ש אסור לתת מים בטלית שאחז בה האור מצד אחר, ואם כן הוא אין קושיה על פסק מרן שאין לתת מסביב לנר דולק דבר המונע מלהישרף, שכן גם הרא"ש אוסר זאת. גם הרי"ף גורס כרא"ש, והר"ן תמה עליו, מדוע לא הביא את גרסת הגמרא, שהרי הוא עצמו פסק שגרם כיבוי מותר. ותירץ הר"ן בשם הראב"ד והרמב"ן, שנתנית מים בצד טלית

6 **טור**, אורח חיים תקיד, ג.

7 שם ד"ה והרא"ש כתב. ועיין בב"ח שם שתמה על דיוקו של ה"בית יוסף" וכתב: "דא"כ מאי איריא דיכול ליתן סביביו דבר המונע מלישרף אפילו לחתוך ממנה באור יכול, כיון שלא הודלקה עדיין, אלא ודאי דליתן סביביו דבר המונע מותר אפילו כבר הודלקה, כיון שאינו עושה מעשה בגוף הקנדיל"א, ומה שכתב שרוצה להדליק, לאו דוקא קאמר דאפילו הוא דולק שרי מאחר דגרם כיבוי הוא זה שעושה דבר חוצה לה, אלא דאורחא דמילתא הוא ליתן סביביו וכו' קודם שידליקנו. ועוד יש לומר דאתי לאשמעינן דאפי' קודם שדולק דוקא ליתן סביביו וכו' אין, אבל אסור לחתוך למטה בסכין דהוי כעובדא דחול".

8 **שולחן ערוך**, אורח חיים תקיד, ג.

9 שם, שם שלד, כד.

10 **מגן אברהם**, שם תקיד, סעיף קטן ז. וכן דעת הב"ח (ראה לעיל, הערה 7), וכן כתב הט"ז, וכן כתב הגר"א ואלהיהו רבא.

11 **שבת**, פרק ששה עשר, סימן ז. וגרסת הגמרא (שבת קכ, ע"א): "אמר רב יהודה אמר רב, טלית שאחז בה האור מצד אחד נותנין עליה מים מצד אחר ואם כבתה, כבתה". ועיין **קרבן נתנאל**, אות ש.

שאחז בה האור היא בגדר של קירוב כיבוי והוא חמור יותר מגרם כיבוי, שכן שנינו במשנה שמותר ליתן כלי תחת הנר בשבת לקבל ניצוצות, אולם אסור לתת לתוך הכלי מים מפני שהוא מכבה¹². ועוד, הגמרא מביאה את דברי רב אשי האומר, שאפילו לרבנן האומרים שגרם כיבוי מותר-נתינת כלי עם מים מתחת לנר לקבל ניצוצות אסורה, כי בזה הוא מקרב כיבוי; והר"ף פסק כרב אשי, ולפי דבריו נדחו דברי ר' יהודה המתיר לתת מים בצד הטלית, ועל כן אסור לתת מים מסביב לנר דולק.

מכאן, שדין קירוב כיבוי חמור יותר מגרם כיבוי-בקירוב כיבוי, כשהאש נופלת ישירות לתוך המים, כולי עלמא אסרו; ובמקרה של נתינת מים בצד הטלית פסקו הרא"ש והר"ף לאסור, והתוספות פסקו להתיר¹³. ולפי"ז ניתן ליישב את דברי מרן ולומר שבנר של שעווה ובשמן שהם מיועדים להדלקה, כל גרם בהם, הוא גרם באש עצמה ואסור. אולם דברים שאינם מיועדים להדלקה, כטלית שבמקרה נפל בה דלקה, אין מניעה לתת דבר המונע סביב האש, וזהו גרם חיצוני המותר.

ג. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם בהלכות שבת פסק כלשון הגמרא: "הנותן שמן לתוך הנר הדולק חייב משום מבעיר. והמסתפק מן השמן שבנר, חייב משום מכבה" (יב, ב). ומבאר ה"פני יהושע", ש"הרמב"ם ז"ל כתב דחייב חטאת מדאורייתא, ונראה לי שמפרש ג"כ כפי' תוס' דמאי שמכה אורו הוי כיבוי גמור"¹⁴. מה שציין שהרמב"ם כתב חייב חטאת מדאורייתא, הוא מכיוון שכך למדנו בתחילת הלכות שבת, שכל מקום שנאמר בהלכות שבת 'חייב', אם היה בשוגג-חייב חטאת (א, ב). ודברי הרמב"ם יכולים להתפרש רק לפי שיטת התוספות, שהחויב של מסתפק מן השמן שבנר בשל הכהיית האור, זהו כיבוי גמור וחייב חטאת. ואין לפרש דברי הרמב"ם כהרא"ש, שהרי לשיטתו החיוב הוא בזה שממהר את זמן כיבוי, ולפיכך הוסיף ה"פני יהושע", ש"לא מסתבר שיהא בזה חיוב חטאת גמור, כיון שלא נעשה כיבוי השתא כלל אלא לאחר זמנו וממילא".

ואמנם מלשון התוספות לא ברור כל כך שהחויב הוא מהתורה, שכן מהלשון שכתבו "הואיל דבאותה שעה שהוא מסתפק ממנה מכבה קצת ומכסה אורו... ולכן נראה ככיבוי", משמע

12 ר"ן, שבת מה, ע"א בדפי הר"ף.

13 תוספות, שבת קכ, ע"ב, ד"ה מפני שמקרב. ועיין שם שבנתינת מחיצה של שלג וברד לרבנן דר' יוסי מותר, ויש סברה לאסור.

14 פני יהושע, ביצה כב, ע"א.

שהחיוב אינו מדאורייתא, כי אם מדרבנן. וכך כתב ב"קרבן נתנאל" שהחיוב הוא מדרבנן. ומה שכתוב בברייתא ש'חייב', היינו מכת מרדות.¹⁵

הבאנו לעיל חילוק בין ה"פני יהושע" ל"כתב סופר" במקרה של המסתפק מן השמן שבפתילה ומחזירה מיד לנר, שלדעת ה"פני יהושע" ברגע שהסתפק מן השמן הכהה את אורו והוי כיבוי גמור, ואילו לדעת ה"כתב סופר" כל החיוב של הקטנת השלהבת הוא מפני הכיבוי של הנר בסוף, ולכן אם החזיר השמן, תיקן בזה את מעשהו.¹⁶ כעין זה בדברי הרא"ש, שכן דעתו במסתפק מן השמן לחייב משום מכבה, כיוון שבכך מזרז את זמן הכיבוי; יש מקום לדון מה יהיה אם לאחר שנסתפק מן השמן נותר שמן המספיק לנר לדלוק עד מוצאי שבת, דהיינו שהנר יכבה במוצאי שבת. לכאורה נראה, שאין לחייבו משום מכבה, שהרי לא יכבה הנר בשבת אלא במוצאי שבת. ה"אגלי טל" הביא בשם ה"חלקת יואב" שמוכח מדברי הרא"ש שכל מלאכה אשר נעשית בשבת-הגם שהתוצאה תהיה במוצ"ש-חייב על המלאכה. כגון המניח קדרה ע"ג האש בשבת יש לחייבו גם אם גמר הבישול יהיה רק במוצ"ש. והשיג עליו ה"אגלי טל" ותמה, מניין למד זאת "חלקת יואב" בדברי הרא"ש; ולכן לדעתו אם נסתפק מהשמן ולא יכבה הנר עד מוצ"ש אין לחייבו משום מכבה, אבל לשיטת התוספות שהחלשת האור נחשבת לכיבוי ברגע שנסתפק מן השמן-יש לחייבו.¹⁷

ד. הסתירה ברמב"ם-תוספת ביאור לשיטתו

בהלכות שבת כתב הרמב"ם: "ומותר לעשות מחיצה בכל הכלים בין מלאים בין ריקנים כדי שלא תעבור הדליקה, אפילו כלי חרש חדשים מלאים מים עושין מהן מחיצה אעפ"י שודאי מתבקעין ומכבים, שגרם כיבוי מותר" (יב, ד). ובהמשך כתב: "טלית שאחז בה האור פושטה ומתכסה בה ואם כבתה, כבתה. וכן ספר תורה שאחז בו האור, פושטו וקורא בו ואם כבה, כבה. ונותן מים מן הצד שעדיין לא נתלית בו האור ואם כבתה, כבתה (יב, ו). מכאן שהרמב"ם סובר שגרם כיבוי מותר, אולם בפירושו למשניות בשני מקומות, כתב ההפך, שגרם כיבוי אסור. בפרק "במה מדליקין" כתב: "והלכה כחכמים, אלא בשני שמנים שאסור להדליק בהם בשבת, האחד שמן אפרסמון, וזה למעלתו שמא יסיך ממנו ואסור לנו למעט דבר מן השמן שבנר לפי שהוא מקרב זמן כיבוי והעיקר אצלנו גרם כיבוי אסור (שבת ב, ב). ובפרק "כירה" כתב: "ואסרו לתת בו מים ואפ"י בע"ש וכ"ש בשבת לפי שממהר כיבוי הניצוצות והעיקר גרם כיבוי אסור כאשר הודיעתך" (שם, סוף פרק ג).

15 קרבן נתנאל, פרק שני דביצה, אות ס.

16 ראה לעיל, הערה 3.

17 ראה, אגלי טל, הלכות זורע.

והנה לפי החילוק שהבאנו לעיל בשם הרא"ש אין כל סתירה בדברי הרמב"ם: כאשר עושים פעולה בגופה של האש, בנר עצמו, גרם כיבוי הוא ואסור; אך כאשר הפעולה נעשית מחוץ לאש, כגון בעושה מחיצה לפני האש בכלים מלאים מים או כשופך מים מן הצד שעדיין לא נתלית בה האור—גרם כיבוי מותר.¹⁸ ועוד יש ליישב ולומר, שמה שכתב הרמב"ם שגרם כיבוי מותר הוא במקרה שאינו מכבה בידים ועכשיו, אלא גורם שיכבה מאוחר; אולם במקרה שעל ידי הפעולה שהוא עושה הוא מכבה מעט—אף על פי שאינו מכבה לגמרי והפעולה נעשית בידים ועכשיו, זה גרם כיבוי שאסור.¹⁹

חילוק נוסף כתב מרן הראש"ל, הגר"מ אליהו שליט"א [זצ"ל]:

'כדי שלא תעבור הדליקה'—כך כתב הרמב"ם, ודקדק בלשונו לרמוז לנו שההבדל בין המקרים שמותר למקרים שאסור תלוי בכוונתו של האדם. כאשר כוונתו שלא תעבור הדליקה—מותר, וכאשר כוונתו לכבות (ניצוצות וכדו')—אסור. ואע"פ שחילוק זה הוא חילוק דק, אך כך הם כל הלכות שבת, "הררים התלויים בשערה", וכך כתב הב"י: "וגם הר"ן כתב לחלק ביניהם דטלית שאחז בה האור היינו טעמא לפי שאין המים מכבין את הדולק, אלא מונעים שלא יתפשט האור, אבל ההיא דפרק כירה טפי מגורם הוי".²⁰ וזהו שכתב בשו"ע²¹: "טלית שאחז בה האור, פושטה ומתכסה בה ואינו חושש אם תכבה, ויש מי שאומר שצריך שלא יתכוין לכך".²²

לסיכום: להוציא שמן מנר דולק, לחתוך נר בזמן שהוא דולק, הוא גרם כיבוי הנוגע באש עצמה, ובזה חולקים מרן ורמ"א. מרן אוסר גרם כיבוי כזה, אך מתיר לחתוך נר ביו"ט קודם שידליקנו, אבל לאחר שהדליק את הנר—אסור; ורמ"א מתיר גרם כיבוי כזה. וכתב ה"משנה ברורה"²³ שכתבו כמה אחרונים שטוב להחמיר כדעת ה"בית יוסף".

18 ועיין **מגן אברהם**, אורח חיים רסה, סעיף קטן ח. מכאן יוצא, שהרמב"ם סובר כהרא"ש, ולא כפי שכתב ה"פני יהושע" שדברי הרמב"ם מתפרשים רק לשיטת התוספות ולא לשיטת הרא"ש.
 19 כך משמע לכאורה מלשונו של רש"י שכתב (שבת מז, ע"ב ד"ה אלא): "דלא דמי לגרם כיבוי, דהתם כי מטי דליקה לכלים, דליקה הוא דפקעה להו וגרמא בעלמא הוא. אבל זה שנתן המים ממש תחת הנר מכבה ממש הוא וגזירה מבעוד יום אטו משחכה". וכן כתב **בהגהות מימוניות** (הלכות שבת ה, יג אות נ): "אע"ג דפסקינן גרם כיבוי שרי, הכא הוי כמכבה בידים".
 20 **ר"ן**, שבת כא, ע"ב בדפי הר"ף, ד"ה ניצוצות; **בית יוסף**, אורח חיים שלד.
 21 **שולחן ערוך**, אורח חיים שלד, כג.
 22 הגר"מ אליהו, **קול צופיך**, גליון מס' 37.
 23 **משנה ברורה**, אורח חיים תקיד, סעיף קטן כג.